

# ПЕТРО ШЕЛЕСТ – НАЦІОНАЛІСТ ЧИ ЛЮБИТЕЛЬ ШАРОВАРІВ?

Особа в історії – проблема, яка постійно викликає дискусії. Французький історик Люсьєн Февр писав, що історія – це наука про людину. Кожна людина причетна до творення історії. Неординарною постаттю, яка привертає увагу, був Петро Шелест. Дізнатися більше про цього діяча ви зможете з розмови, яку провів кореспондент журналу «Історичний калейдоскоп» з автором нової книжки «Петро Шелест: «Вірю в розквіт моєї рідної України...»» старшим науковим співробітником Інституту історії України НАН України, кандидатом історичних наук Олегом Бажаном.

## Кореспондент: Чому Москва не любила Петра Шелеста?

**Олег Бажан:** Незважаючи на наступ московських консерваторів, посилення реакції в усіх сферах життя у середині 1960-х років, Петро Шелест прихильно ставився до українського національно-культурного відродження. В умовах політики суцільної русифікації вагомими були його виступи, спрямовані на підвищення статусу української мови на V з'їзді письменників України у листопаді 1966 року, перед студентами Київського університету в 1968 році. З дозволу керівника республіки у 1965 р. було зроблено деякі спроби поширення української мови у вищій школі, схвалено ініціативу української інтелігенції щодо увічнення пам'ятних місць, пов'язаних з історією запорозького козацтва. Прокраїнський курс керівника республіканської партійної організації знайшов своє відображення і в авторській книзі «Україно наша радянська», що побачила світ у 1970 році. На перший погляд відверто ідеологічно-пропагандистська праця Петра Шелеста наочно демонструвала увагу республіканської партійно-державної еліти до соціально-економічних проблем України, зацікавлення її історією та культурою. Іноді Петро Шелест виступав на захист окремих українських діячів культури, що зазнали ідеологічних переслідувань, зокрема Івана Дзюби, Івана Світличного.

Проведення Петром Шелестом автономістського курсу, його самостійність у вирішенні питань, «місництво та прояви націоналізму» не могли сподобатися союзному керівництву на чолі з Леонідом Брежнєвим. Генсек почав наполегливо впливати на розстановку кадрів у вищому керівництві України. В республіці почала домінувати «дніпропетровська група» партійно-господарської номенклатури УРСР, яка за допомогою апаратних інтриг потіснила Петра Шелеста з владного олімпу.

У квітні 1973 р. було інспіровано кампанію проти книги Петра Шелеста «Україно наша радянська». Політбюро ЦК КПУ констатувало, що автор книжки не дає чіткого класового аналізу й оцінки окремих історичних явищ, ідеалізує українське козацтво і Запорозьку Січ. Видана тиражем 100 тис. примірників книга була вилучена з продажу і бібліотек. Шелеста вивели зі складу Політбюро ЦК КПРС «за станом здоров'я» і відправили на пенсію.

**Кореспондент: Які нові факти Ви відкрили для себе у процесі роботи над книжкою?**

**Олег Бажан:** У 1951 році за конструкцію і серійний випуск літака «Ан-2» групу винахідників та директора Київського авіаційного заводу Петра Шелеста було висунуто на здобуття Сталінської премії. Незважаючи на підтримку Центрального Комітету КП(б)У та Міністерства авіаційної промисловості СРСР, прізвище Петра Шелеста, з невідомих причин, не потрапило до списку лауреатів, оприлюднених у газеті «Правда» у березні 1952 року. За розробку «Ан-2» Сталінською премією другого ступеня в галузі «Транспорт та зв'язок» були нагороджені лише розробники літального апарату: керівник робіт - Олег Антонов; інженери - Олексій Білолипецький, Володимир Доменіковський та інші конструктори. Сам Петро Юхимович волів не згадувати цей епізод у своїй біографії. Влітку 1952 року з Новосибірська до Києва переїздить Олег Костянтинівич Антонов разом зі співробітниками дослідницького конструкторського бюро. Взаємини між головним конструктором та керівником столичного авіапідприємства певний час були досить напружені. Ускладнення відносин було спричинене як проявами авторитарного стилю директора заводу, так і несподіваним згортанням серійного виробництва «Ан-2». Про перипетії навколо переїзду Новосибірського конструкторського бюро до Києва, певного роду «тертя» між Олегом Костянтинівичем та Петром Юхимовичем розповідає у своїх спогадах авіаконструктор, доктор технічних наук, дружина Антонова – Єлизавета Шахатуні.

**Кореспондент: Петро Шелест - націоналіст, чи любитель шароварів?**

**Олег Бажан:** У більшості наукових праць та публіцистиці діапазон суджень про першого секретаря ЦК Компартії України Петра Шелеста, який пробув біля владного керма Української РСР майже 10 років, є вельми широким. У вітчизняній та зарубіжній історіографії знаходимо висловлювання про П. Шелеста як про «партійного націоналіста», «прихильника контрольованого українського автономізму», «націонал-комуніста», «продукатора комуністичної системи». Власні судження з цього приводу я викладаю у розділі книги під назвою «Радянський українофіл». Сучасники Петра Юхимовича, його колеги по роботі, нинішні дослідники стверджують, що в «добу Шелеста» помітні прояви «другої хвилі українізації». Просування й упровадження елементів української мови й української культури в різних сферах суспільного життя у середині 1960-х років почало асоціюватися саме з постаттю російськомовного Петра Шелеста, який на посаді першого секретаря ЦК КПУ намагався говорити українською.

Виявилося, що проблемою функціонування української мови Петро Юхимович опікувався не лише в статусі першого секретаря ЦК КПУ, але й на посаді першого заступника голови виконавчого комітету Київської міської ради. Навесні 1953 року на засіданнях виконкому Київської міської ради П. Шелест висловлював занепокоєння переведенням деяких закладів освіти столиці з української на російську мову навчання.

Обіймаючи високу управлінську посаду, у листопаді 1962 р. П. Шелест домогся дозволу Москви на спорудження у Києві, на схилах Дніпра, величній триповерховій будівлі Палацу піонерів і школярів, розрахованої на одночасне перебування 26,5 тис. дітей.

Відомий усім факт, що Петро Шелест опікувався будівництвом найбільшої концертно-мистецької установи Києва - палацом «Україна».

**Кореспондент: Таємнича подорож Шелеста з письменниками по Дніпру - спецоперація чи любов до художнього слова?**

**Олег Бажан:** Зустріч у неформальній обстановці з керівництвом Спілки радянських письменників України Петру Шелесту запропонував секретар ЦК КПУ з ідеології Федір Овчаренко, який у межах своїх обов'язків «моніторив» настрої у творчому середовищі. Професійні літератори України були стурбовані подіями в Чехословаччині, симптомами повернення до репресивної політики, засудженої з трибуни XX з'їзду КПРС, русифікаторськими процесами в Україні, посиленням цензури. В один з травневих днів 1968 року на урядовому катері Петро Шелест разом з групою майстрів слова здійснив поїздку по Київському морю. Протягом дня велись невимушені розмови про «Празьку весну», суспільні процеси та мовну ситуацію в Україні. Члени політбюро ЦК КПУ Володимир Щербицький та Олексій Ватченко таку форму роботи з українським письменством охарактеризували як «загравання» з творчою інтелігенцією.

**Кореспондент: Чи дійсно звичайна соняшникова макуха посварила Шелеста з Москвою?**

**Олег Бажан:** Надмірна централізація виробництва, бюрократизація апарату управління, командні вертикальні стосунки господарюючих суб'єктів часто ставали об'єктом критики з боку першого секретаря ЦК КПУ. Неодноразово під час засідань політбюро ЦК КПРС та зустрічей тет-а-тет з генеральним секретарем ЦК КПРС Леонідом Брежнєвим Петро Шелест порушував питання побудови ефективних взаємовідносин між союзним урядом й органами управління на республіканському та локальному рівнях. У щоденнику Петра Шелеста знаходимо ряд нотаток, які демонструють його занепокоєння існуючими перекосами в сфері експортних поставок УРСР за кордон природних копалин та сировини, нестачею ресурсів для надійного і безперебійного функціонування залізниць у республіці. «Думки проти течії» Петро Шелест висловлював не лише на сторінках власного щоденника. Напередодні візиту в СРСР прем'єр-міністра Афганістану в квітні 1965 р. керманіч Української РСР у листі до ЦК КПРС гостро критикував «благодійний» характер економічного та технічного співробітництва Радянського Союзу з країнами, що розвиваються. Обстоюючи взаємовигідність господарської співпраці з країнами третього світу, Петро Шелест разом з тим домагався гідного геополітичного статусу для УРСР, визнання України повноцінним і рівноправним суб'єктом у системі міжнародних відносин. У травні 1968 року перший секретар ЦК КПУ звернувся до вищих партійних інстанцій країни з вимогою щодо підвищення статусу України в Організації Об'єднаних Націй. Архівні матеріали свідчать, що П. Шелест настирливо розсилав доповідні записки до центральних органів влади, в яких обстоював економічну самостійність республіки. У квітні 1965 року він надіслав листа до ЦК КПРС з пропозиціями про розширення прав республіки щодо використання продукції для місцевих потреб, яка випускається понад план. У зверненні до вищих партійних інстанцій перший секретар ЦК КПУ просив дозволу щодо організації виробництва на українських підприємствах сировини, матеріалів, машин, обладнання, які мають залишатися для потреб республіки, а не поступати у союзні фонди. Петро Шелест активно брав участь у розробці та обговоренні у Кремлі нормативно-правових актів, які б визначали права та обов'язки центральних відомств та союзних республік.

Публічну прочуханку за «економічне місництво» від членів вищого партійного керівництва країни Петро Шелест отримав за просування ініціативи про створення

торгово-промислової палати УРСР. Незважаючи на той факт, що торговельно-промислові палати вже на початку 1960-х років існували в Туркменії, Таджикистані, Грузії, Киргизстані та Вірменії, у Кремлі заяву-лист П. Шелеста охарактеризували «політично неправильним» вчинком. На засіданні президії ЦК КПРС 2 вересня 1965 року першого секретаря ЦК КПУ було піддано критиці за «необачність, незрілість», «підрив монополії зовнішньої торгівлі» та за те, що його «записку можуть зі своєю метою використати класові вороги». У тому ж році на одному із засідань вищого партійного апарату Петро Шелест увійшов у відкритий конфлікт із секретарем ЦК КПРС Михайлом Сусловим з приводу свавільних дій міністерства зовнішньої торгівлі СРСР, яке вирішило продати Швейцарії 450 тис. тон соняшникової макухи, навіть формально не запитавши згоди українського керівництва. Критика Петром Шелестом гіперцентралізму та самостійність у вирішенні господарських питань не сподобалася союзному керівництву.

**Кореспондент: Чи відомо щось про долю студента, який написав Шелесту анонімну лайливу записку?**

**Олег Бажан:** Випад на адресу П.Шелеста стався 2 вересня 1968 року, після зустрічі зі студентами та професорсько-викладацьким складом Київського університету з нагоди Дня знань, на якій зайшла мова про доцільність силової акції країн Варшавського договору в ЧССР. Закиди на свою адресу про поширення спотвореної інформації про інвазію військ Варшавського договору до Чехословаччини наприкінці серпня 1968 року перший секретар ЦК КПУ сприйняв вкрай болісно. Записка виявилася анонімною. Наприкінці листа стояв підпис «Студенти слухали тебе». Невідомого автора не було знайдено. Це було важко, так як на кінець серпня – першу декаду вересня 1968 року припав пік протестних настроїв в республіці у зв'язку з придушенням «Празької весни». У той час співробітники Комітету держбезпеки УРСР зафіксували понад тисячу випадків негативного реагування жителів республіки на події у ЧССР. Опрацьовуючи документи радянських спецслужб, в яких описувалися прояви інакодумства або наводилися факти протистояння окремих осіб командно-адміністративній системі в УРСР, Петро Шелест інколи піддавався негативним емоціям, виплескуючи їх у вигляді «жорстких резюме». Одного разу у Петра Шелеста увірвався терпець, коли голова КДБ при РМ УРСР В. Нікітченко 21 травня 1968 р. у письмовій формі доповів про безрезультатність пошуку аноніма, який у черговий раз розповсюдив листівки у місті Києві. На документі з грифом «цілком таємно» перший секретар залишив гнівну резолюцію: «Час уже виявити злісного писаку. Прошу вжити заходи і доповіді».

**Кореспондент: Яке значення має життєвий досвід Петра Шелеста для сучасної України?**

**Олег Бажан:** На сьогодні постає потреба у сутнісній характеристиці політичної та життєвої біографії Петра Шелеста. Вимальовуючи деталі історичного портрету такої неоднозначної, контраверсійної постаті як Петро Шелест, я на сторінках цієї книги прагнув відобразити типові риси тієї епохи, в яку він жив, через оптику архівних документів, щоденникових записів достовірно виписати індивідуальність державного діяча, мотивацію вчинків, достоїнства та хибі потужної фігури на політичному небосхилі України.